

Тетяна СМІРНОВА

м. Рівне

МАГНАТСЬКІ МАЄТКИ – КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ОСЕРЕДКИ ВОЛИНИ В КІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТЬ

У статті розкрито вплив польських магнатів Волині на розвиток культурно-мистецьких процесів в кінці XVIII – на початку XIX століть. Головною думкою статті є вплив ідей Просвітництва на формування культурно-мистецької галузі Волині. Це можна простежити на прикладі створення у магнатських маєтках значних мистецьких та книжкових колекцій, що було вагомим етапом становлення вітчизняного музеєзнавства та культурної галузі загалом.

In the article influence of the Polish magnates of Volini is exposed on development of cultural and art processes at the end of XVIII – at the beginning of XIX ages. Main opinion of the article is influence of ideas of Elucidative on forming of cultural and art industry of Volini. It can be traced on the example of creation in the magnate estates of considerable artistic and book collections, was the ponderable stage of becoming of domestic cultural industry on the whole.

Розкриваючи питання розвитку культурно-мистецької галузі на Волині кінця XVIII – початку XIX століть, слід наголосити на значному впливові польських магнатів на даний процес. Сполучена українська аристократія та новоприбула польська магнатерія відігравали провідну роль в суспільному житті Волині протягом всього зазначеного нами періоду. Можна з впевненістю стверджувати, що вони виступали також носіями культури і мистецтва краю, а їхні маєтки були основним полем культурної діяльності на Волині.

“Польські магнати, як зазначає І. Крип’якевич, – в переважній більшості ті, що походили з давніх українських родів, – були носіями польської культури в Україні” [9, 230]. “Зага-

лом, – стверджує О. Михайлишин, – на початок ХІХ ст. польські культурницькі впливи на території всего Правобережжя України, у т. ч. і на Волині залишалися домінуючими” [11, 16]. Описуючи польського магната цього регіону, О. Єфименко зазначала, що магнат на той час кожною своєю дією демонстрував свою велич, “зображуючи монарха в мініатюрі, короля *in patribus*” [2, 143].

Кожен магнат Правобережжя України на своїй території створював так звану “магнатську державу”, де столицею була резиденція, а часом і не одна. У головній резиденції був палац, що відповідав рівню його господаря, на оздоблення якого пан не шкодував грошей. У магнатському палаці завжди було свято, адже саме сюди запрошувалися різноманітні митці та просто цікаві люди: артисти, видатні музиканти для домашніх концертів, вчені, гарні оповідачі та балагури, особливо поети (майже всі справжні магнатські маєтки мали своїх “бардів”). Але, О. Єфименко наголошувала на тому, що кожен магнатський маєток мав свій індивідуальний характер [2, 141-144].

У кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. будувалися і перебудовувалися всі резиденції від Великопольщі до Києва, Бобруйська, Вітебська чи Клайпеди, для чого запрошувалися переважно закордонні архітектори екстра-класу. Магнатські маєтки прикрашалися ззовні садово-парковими ландшафтами, в тому числі оранжереями, звіринцями та ін. Внутрішнє оздоблення палаців нагадувало музеї: тут обов’язково були великі бібліотеки, значна кількість витворів мистецтва та пам’яток історії, тобто різноманітні мистецькі колекції. У кожному маєтку царювали музи [5, 763]. Даючи характеристику магнатським маєткам О. Єфименко стверджувала: “Мода зайняла своє поважне місце у магнатських маєтках: рум’яна та білила, парфуми та пудра увійшли до загального користування в найбільш віддалених поселеннях; замість чіток та молитовника стали популярними твори пані Жанлис; література, друкована та писемна, у вигляді віршів різного змісту, сатир, газет, закордонних і варшавських, почала входити до побуту навіть самої віддаленої шляхти)” [2, 152].

Епоха Просвітництва – це був час широкого, всебічного, енциклопедичного освоєння та пізнання світу. Так, засобом ак-

тивного пізнання світової спадщини у магнатів були подорожі. Найбільш допитливі та працелюбні мандрівники, наголошує в своїй статті Б. Колосок, використовували їх для збору матеріалів, які могли б поглиблювати знання суспільства про минуле і сучасне [7, 41]. Не менш важливим був той факт, що належність до вищого суспільного класу у даний період часу зобов'язувала проявляти інтерес до мистецтва, що було невід'ємною ознакою вихованої людини. Повертаючись з подорожей країнами Західної та Південної Європи, магнати привозили на батьківщину популярну літературу, численні живописні полотна, предмети антикваріату, гравюри, архітектурні проекти.

З приводу створення масових мистецьких колекцій у магнатських маєтках польський письменник, історик і краєзнавець Ю. І. Крашевський зазначав, що “При незмірних доходах магнатів, легко здогадатися, що в палацах знайдете все, що найдорожче і найвишуканіше, що в їх особах знайдете найвищу освіченість, але наперед можна бути впевненим, що тут марно шукати народного характеру і його рис” [11, 53]. І. Свирида, описуює магнатські маєтки Правобережжя України так: “Палаці магнатів, будинки багатой шляхти завжди заповнювали твори живопису, скульптури, графіки, навіть якщо їхні мешканці не мали колекціонувань або просто художніх схильностей. Особливо часто кімнати були “мебльовані портретами” [14, 179]. Ми погоджуємося із думкою О. Єфименко, що у магнатських маєтках поступово була зібрана маса витворів мистецтва та науки, залишки котрих пішли на прикрашення провідних музеїв та галерей у столицях [2, 143].

С. Лоренц і А. Роттермунд висловлюючись з приводу культурно-мистецьких поглядів магнатів зазначають наступне: “Деякі крупні польські магнати Волині підтримували культурні зв'язки з Францією (князі Чарториські і Браницькі) привозили з Парижа не тільки архітектурні проекти, але і зроблені на особливі замовлення дерев'яні панелі, меблі, тканини, виробу художніх промислів. Зв'язки з Францією мали постійний характер, а оскільки Париж в ті часи був головним осередком культури і мистецтва епохи Просвітництва, його культура проникала на територію Польщі, у т. ч. і на Волинь. Освічені по-

кровителі мистецтв живо цікавилися просвітницькою філософією і літературою, добре розумілися на теоретичних думках, завдяки яким і виникали нові естетичні погляди та нові течії в мистецтві” [10, 11].

Інтерес до стародавнього мистецтва і старовинної культури ставав найважливішим чинником формування процесу розвитку класицистичної течії в європейському мистецтві, починаючи з середини XVIII століття. Так, наголошує І. Свирида, широкої популярності набули колекції витворів античного мистецтва [14, 168]. Спочатку це була зацікавленість археологічними знахідками, яка з часом розширилася на галузь колекціонування. “Із закордону стали привозити граверні видання XVII і XVIII століть, – зазначають С. Лоренц і А. Роттермунд, – що ілюстрували давньоримські знахідки, особливо отримані при розкопках Геркуланума і Помпеї” [10, 13]. Підтвердженням цього факту, за свідченням О. Анджейовського, була велика колекція у будинку графині Тарновської в Горохові (сьогодні Волинська обл.) [19, 26].

“У багатьох палацах Волині, – наголошує О. Михайлишин, – наприклад, у Горохові, Млинові, Корці, було накопичено значні колекції естампів, різьби, порцеляни, зброї, бронзи, енкаустичного живопису; особливим предметом колекціонування були меблі. Велика кількість витворів мистецтва, зброї, посуду та інше потрапляла до колекцій польських магнатів як трофеї в результаті численних російсько-турецьких воєн (до 1800 року)” [11, 66; 74].

Горохівський Будинок графині Тарновської, за описом О. Анджейовського, був справжнім багатим музеєм, створеним зі смаком: багато живопису відомих майстрів пензля, рідкісні і гарні різьби, колекція розмаїтої зброї (приблизно 1820 р.). Тут були колекції гравюр від винаходу аж до наших часів [початку XX ст. – С. Т.] та вибраних мініатюр, серед яких відзначалися делікатністю пензля копії і власні витвори руки самої графині Тарновської [19, 26]. У палаці Урбановських, розташованого в Городку (тепер Рівненська обл.) були рідкісні друки, рукописи, значна нумізматична колекція: грецькі і римські медалі та ін. [20, 97].

У палаці Сангушків у Славуті була колекція старої зброї, декілька атласних хоругв, гарні акварелі і срібний хрест дуже давньої роботи. Цікавим є опис внутрішнього оздоблення Заславського палацу князів Сангушко, зробленого відомим вітчизняним істориком та краєзнавцем Волині М. Теодоровичем. Він зазначав: “Тут є велика кількість старовинних речей – по науці, мистецтву, розкоші; декілька залів наповнених портретами володарів міста – князів Заславських і різними чудовими картинами, особливо фламандської школи, багато старовинних копій – польських та англійських, багато китайського фарфору” [17, 41].

“У Романівському палаці графа Ю. А. Глінського, – зазначає Я. Охоцький, – було багато срібних виробів з Парижу, порцеляни, покої прикрашали старий посуд, гарні письмові столики з порфіровими і агатовими прикрасами” [22, 148]. За описом О. Кондратюка, “цей палац був мебльований по монаршому” [8, 99]. Граф Глінський, отримав в якості подарунка від Російського імператора Павла I меблі і речі Катерини II, колекцію старовинної зброї [4, 218], колекційні вироби з бронзи, мармуру, мозаїку, картини відомих художників тощо. У палаці було дуже багато мармуру (червоного, темно-зеленого), зокрема на мармурових п’єдесталах були підвішені дуже гарні дзеркала в бронзових рамах ціною 1500 дукатів кожне, мармурові столики з Версалю і Михайлівського палацу (С. -Петербург), галерея мармурових колон. В одній із зал, підпертій довкола стін 24-а колонами зі штучного мармуру, були дуже давні, але добре збережені золочені меблі з майстерною різьбою в стилі Людовіка XVI, чотири столики з флорентійською мозаїкою, набори багатого кришталевого посуду, порцеляни; на каміні стояли два бронзових кубки [8, 95-98]. Салони Романівського палацу “були прикрашені статуями перших скульпторів”, “галереєю дорогих розписів і оригінальних полотен”, там “стояли величезні столи з малахіту і лазуриту, були розміщені прекрасні італійські мозаїки, порфіри, мармурові скульптури” [8, 180]. В одному з салонів палацу розміщувалася колекція лицарських панцирів та шоломів [8, 98].

Як зазначає М. Євтух, “значну збірку пам’яток мав Тадеуш Чацький у Порицьку” [3, 42]. Архівні данні ЦДІАУ м. Києва

свідчать про те, що тут були стародруки, рукописи Т. Чацького (всього – 146258) [18, 283], грамоти, карти, старожитності, а також особисті речі Б. Хмельницького [15].

На нашу думку, колекціонування творів мистецтва у магнатськи маєтках Волині заклало основи музейної справи в цьому регіоні. З приводу мистецьких колекцій магнатів Волині І. Свирида зазначає: “Хоча частина власників трактувала свої колекції лише як сімейні реліквії, а не для широкого публічного огляду, тому, що бачила в них передусім певні матеріальні цінності” [14, 170]. Вже в середині XIX ст. на території Правобережжя України збирання витворів мистецтва набуло ширшого і систематичного характеру, і вперше було поставлене питання про суспільну доступність колекцій [16, 156].

На окрему увагу заслуговує створення великих та цінних книгозбірень у магнатських маєтках. Це було насамперед пов'язане із вимогами епохи Просвітництва – часом ерудитів та часом накопичення і систематизації нових знань. На думку французького філософа Д. Дідро: “В цей час кожна більш або менш забезпечена людина, люба приватна особа, якщо вона не є зовсім не освіченою – мала свою бібліотеку, більш або менш масштабну” [12, 208-209].

“Практично в усіх магнатських маєтках Волині, – наголошує О. Михайлишин, – були добірки літератури з всесвітньої історії, класичної та іншої літератур, написаних усіма європейськими мовами” [11, 66]. Також тут були родинні архіви. Обов'язковим престижним елементом мистецького оснащення палацових бібліотек, були численні портретні галереї, котрі підкреслювали могутність та родовитість аристократів. Традиційно такі приміщення оздоблювалися цінними породами дерева у вигляді панелей та панно, що створювало тло для живописних полотен [11, 73].

Яскравим прикладом культурно-мистецького осередку на Волині був рівненський маєток князів Любомирських. Ця родина була дуже освіченою. В їхньому палаці зберігалися роботи відомих живописців, скульпторів та інших митців, а також багатюща на той час бібліотека. Частина книжкової спадщини князів Любомирських тепер знаходиться у фондовій колек-

ції Рівненського обласного краєзнавчого музею. Найбільша кількість цих книг (майже 200 одиниць) була передана музею у 1982 році Рівненською обласною науковою бібліотекою. Загальна кількість книг з бібліотеки князів Любомирських, збережених у музеї, становить близько 400 одиниць [13, 30].

Також відомими на Волині були бібліотеки Т. Чацького, графа Ю. А. Ілінського, графа О. Ходкевича, маршалки М. Мнішка, князів Сангушків та ін. Так, у складі бібліотеки Т. Чацького у Порицьку були такі книги: філологічні – 1362, правознавчі – 665, медичні – 88, математичні – 161, історичні – 805, філософські – 5260. Всього разом – 8508 книг. Як підтвержують архівні дані ЦДІАУ м. Києва, перелік рукописів, архівних документів, знайдених у цій бібліотеці, в т. ч. рукописи Чацького, а також багатьох польських королів складає 146258 одиниць рукописів [18, 283]. Бібліотека графа Ілінського у Романові складалася з 4000 томів (4200 книжок [4, 218]), в більшості з класичних, латинських, французьких, німецьких, польських творів, в дуже гарних обкладинках, які були розміщені в шафах з червоного дерева, зазначав Я. Охоцький [22, 353]. У Млинівському палаці графа О. Ходкевича, наголошує С. Лоренц, був величезний архів [21, 294] та частина значної бібліотеки, закупленої у старости дрогобицького Ржевуського, і котрої після розпродажі у 1826 р. залишилося 25. 000 томів [24, 35].

Досліджуючи магнатські маєтки Волині М. Теодорович зазначав: “У Вишневецькому палаці дуже багата бібліотека, яка налічувала 15 тисяч томів книг різними мовами [16]. А О. Пшездецький описує цей палац так: “Тут окрім цінних видань було зібрано велику кількість давніх рідкісних польських книжок, рукописів з військової історії, оригінальних листів монархів та відомих людей, історичних матеріалів та праць, зібраного за часів великого коронного маршалки Міхала Єжи Мнішка” [23, 64]. Велика галерея палацу була оздоблена позолоченими карнизами, гербами і рамами, картинами та дзеркалами. Тут на спеціальних підставках стояли бюсти визначних людей Польщі із зеленого гіпсу. В одній з великих зал були зображення трьох останніх королів Польщі в натуральну величину; ще в одній залі – передпокої князів Любомирських із зображенням їхніх

портретів. Картинна галерея Вишневецького палацу складалася більше ніж зі 100 картин, більша частина котрих належала італійським, голландським, французьким, німецьким відомим майстрам [23, 63-64].

Значний інтерес викликає величезний родинний архів у Заславському палаці князів Сангушків. При його дослідженні М. Теодорович поділив цей архів на такі підрозділи: 1) частина архіву Острозького, 2) весь Заславський, 3) частина архіву Тарновського, 4) двох загиблих (зниклих) ліній князів Сангушків – Несухойжсько-Локачевської весь і Коширської частина, а також Ковельської лінії, а також давньо-історичні документи епохи самозванців в Росії, з історії козацтва Б. Хмельницького та історії відомих родин князів Острозьких і Заславських. На особливу увагу заслуговує збірка документів, що відноситься до війни Івана Васильовича Грозного з Сигізмундом-Августом, польським королем, тут є справжні листи царя до короля, переписка гетьмана Литовського, князя Романа Сангушки з королем Євстафієм Волловичем, Радзивіллами, Ходкевичем та іншими відомими людьми; тут є листування гетьмана Жолкевського з різними особами, а також дуже багато матеріалів, щодо історії Волині XVII-XVIII ст. Найдавніші документи відносяться до 1284 р., а “найновіші” до 1793 р. У XIX ст. цей архів було перенесено до Славути в палац князів Сангушків [17, 41]. “У Славуцькому палаці князів Сангушків, – зазначав С. Каретніков, – бібліотека вміщувала значний теологічний відділ, збірку польських хронікерів, мініатюрних рукописів, старих брошур, а також багатий архів з 1284 по 1793 роки [6, 39].

В Острозькому замку Станіслава Сосновського (середина XVIII – початок XIX ст.) – батька відомого скульптора XIX ст. Хоми (Томаша) Сосновського (1810-1886) – знаходилася велика бібліотека, архів, картинна галерея, скульптури та гобелени західноєвропейських майстрів. У своїй статті Я. Бондарчук наголошує на тому, що усе це свідчило про достатньо високий рівень культури цієї родини [1, 277]. Відомими на Волині також були палацові бібліотеки графині Тарновської у Горохові [19, 26] та Урбановських у Городку [20, 97].

Аналізуючи розвиток культурно-мистецької галузі Волині

кінця XVIII – початку XIX ст. в контексті магнатських маєтків слід зазначити, що створюючи величні палаци, замки, резиденції польські магнати наповнювали їх різноманітними колекціями витворів мистецтва, багаточисельними книгозбірнями, накопичували цінні архівні матеріали та ін. Все це формувало належне культурне середовище на Волині.

Отже, підводячи підсумки слід зазначити, що оскільки у кінці XVIII – на початку XIX ст. Волинь знаходилася у тісних культурних зв'язках з країнами Західної Європи, тому однією з головних рис розвитку культурно-мистецької галузі даного регіону була орієнтація на західно-європейський мистецький досвід. Характерною рисою магнатського маєтку як культурно-мистецького осередку на Волині окресленого періоду була своєрідна синтетичність, що втілювалася у взаємозв'язках різноманітних видів мистецтв, а також у взаємодії професійних і народних форм мистецтва. Головною метою таких осередків було вираження і задоволення духовних запитів та культурних потреб вищої суспільної верстви, а також знаком їхніх просвітницьких прагнень. Завдяки колекціонерству магнатів Волині культурно-мистецька галузь піднялася на вищий щабель, що було вагомим етапом становлення вітчизняного музеєзнавства та культурної галузі загалом.

Література:

1. Бондарчук Я. Томаш Оскар Сосновський (бл. 1810-1886) // Острозькі Просвітники. – Остріг, 2001. – С. 277-284.
2. Ефименко А. Очерки истории Правобережной Украины. – Киев, 1895. – 174 с. (Отгиск из журнала “Киевская Старина”).
3. Євтух М. Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.): Автореф. дис.... докт. пед. наук: 13. 00. 01. / Київ. ун-т ім. Т. Шевченко. – К., 1996. – 70 с.
4. Історія міст і сіл Українська РСР. У 26 томах. Житомирська область. – Київ: Гол. редакція Укр. рад. енциклопедії, Інститут Історії АН УРСР, 1973. – 728 с.
5. История западноевропейского театра / Под общ. ред. С. С. Макульского. Т. 2. – Москва: Искусство, 1957. – 907 с.
6. Каретников С. М. Волынская губерния. Географическо-исторический очерк губернии в связи с историей Малороссии и Западной России в XVII и XVIII веках. С приложением: карты

Волинской губернии, плана Житомира, 8 родословных таблиц и статистических сведений о промышленности губернии. Изд. 3. – Почаев: Типография Почаево-Успенской Лавры, 1912. – 131 с.

7. Колосок Б. Іноземні автори про поселення, архітектуру та оборонне зодчество Волині // Волинь моя. – Вип. 1. – Київ, 2001. – С. 40-52.

8. Кондратюк О. Романів та родина Ілінських // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2001. – №7. – Житомир, 2001. – С. 91-114.

9. Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.

10. Лоренц С., Роттермунд А. Класицизм в Польше. – Варшава: Аркада, 1987. – 324 с.

11. Михайлишин О. Л. Палацово-паркові ансамблі Волині 2-ї половини XVIII – XIX століть. – Київ: Б. и., 2000. – 236 с.

12. Разумовская М. Библиотека учёного и библиотека романиста в XVIII веке // Альманах библиофила. Выпуск 9 / Под. ред. Е. М. Осетрова. – Москва: Книга, 1980. – С. 206-222.

13. Рівне 720: від давнини до сучасності. – Кн. I. – Рівне: Волинські обереги, 2003. – 240 с.

14. Свирида И. И. Польская художественная жизнь конца XVIII – первой трети XIX века. – Москва: Наука, 1978. – 268 с.

15. Сейко Н. А. Трагічні метаморфози. З історії польського шкільництва на Волині (XIX ст.) // Відродження мови, літератури. Історія України в національних школах. – 1993. – № 10. – Київ, 1993. – С. 8-11.

16. Теодорович Н. И. Город Вишневец // Волинские Епархиальные Ведомости. – 1890. – №19. – С. 607-609.

17. Теодорович Н. И. Местечко Заславль Волинской губернии. Исторический очерк. – Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, 1891. – 50 с.

18. ЦДІАУ м. Київ. Фонд 710 (Кременецький Волинський ліцей. 1754-1834 рр.). Оп. 2. Т. 1. Спр. 28 б.

19. Andzejowski A. Pamoty starego Dietiuka. – Wilno, 1914. (Т. 3).

20. Kraszewski J. I. Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy. – Warszawa: Arkady, 1985. – 586 s.

21. Lorentz S. Efraim Szreger. Architekt polski XVIII wieku. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986. – 336 s.

22. Ochocki J. D. Pamiętniki. – Wilno: Nakl. i druk J. Zawadowskiego, 1857. – Т. 1-3. (Т. 3)

23. Przedziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. W 2 t. – Wilno: Naklad i druk Teofila Glücksberga. Księgarza i typografia Wileń. cesarskiej med. Chir. Akad. I szkół Białoruskiego Naukowego wydziału, 1841. – 159 s.

24. Słownik literatury polskiego Oświecenia. Pod red. Teresy Kostkiewiczowej. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1977. – 853 s.